

НІТЧЕНКО А. Г.

**ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ ВИКОНАВЧИХ КОМІТЕТІВ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НАВЕСНІ 1917 Р. (НА ПРИКЛАДІ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ТА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ)**

Досліджено організаційні особливості формування міських виконавчих комітетів громадських організацій. Доведено, що їх створення відбувалося на коаліційних та демократичних засадах.

1917 р. виявився роковим для російського самодержавства. Держава була доведена до стану повної дезорганізації: уряд був остаточно дискредитований, а безробіття та крайнє загострення продовольчої кризи довели народні маси до повного відчаю. Зростаюче народне невдоволення вибухнуло улютому і увійшло в історію як Лютнева революція, яка виявилася ледь чи не самою нетривалою та безкровною.

На руїнах самодержавства зусиллями Виконавчого Комітету Державної Думи та Виконавчого Комітету Ради робітничих депутатів було утворено Тимчасовий уряд. Новий уряд обрав курс на демократизацію суспільства. Віднині повноправними учасниками політичного процесу ставали освітні, творчі, наукові, добродійні, професійні, економічні, корпоративні, кооперативні, профспілкові та інші місцеві громадські організації та товариства, котрі почали об'єднуватись у виконавчі комітети (далі-виконкоми). Ініціаторами цього процесу були земства та міські думи, а метою - охорона нової влади та налагодження і підтримання громадського спокою. Процес формування міських виконавчих комітетів громадських організацій розпочався із Москви.

З 1 березня 1917 р. цивільна влада Москви зосередилася в руках виконавчого бюро об'єднаного комітету громадських організацій у складі міської думи, "Земсоюзу", "Вопрому", "Земгору", "Согору" та демократичних робітничих організацій [1, с.5]. Про це були сповіщені голови губернських земських управ. Як наслідок, з березня 1917 р. у найбільших містах Чернігівської та Катеринославської губерній розпочинається хвиля об'єднання громадських організацій та формуються виконавчі комітети.

Коло питань, які розглядаються у статті, насамперед аналіз характерних рис принципів формування та функціонування мережі міських виконкомів, є актуальними з кількох причин. По-перше, вони дозволяють реконструювати структуру ієрархії місцевої влади в загальноукраїнському масштабі. По-друге, розкривають особливості організаційної структури мережі міських виконкомів на губернському рівні.

Проблеми, пов'язані з визначенням соціальної сутності та структури виконкомів у різні часи, досліджували А. Андрєєв, Е. Бурджалов, Г. Герасименко, М. Карева, В. Кострикін, Н. Кравчук, О. Малявський, П.

Нітченко Алла Григорівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, господарського та кримінального права юридичного факультету Чернігівського державного інституту економіки і управління

Медведев, І. Мінц, О. Моїсєєва, П. Решодько, А. Сенцов, А. Сєдов, П. Соболева, В. Старцев, В. Ундревич, А. Утьонкова та ін. Однак регіональні особливості формування міських виконкомів загалом та у Чернігівській і Катеринославській губернії, зокрема, не актуалізувались взагалі. Відтак, метою статті є з'ясування організаційних особливостей формування та визначення внутрішньої структури міських виконкомів на прикладі Чернігівської та Катеринославської губерній.

Отже, у Катеринославській губернії організаційне оформлення виконкому розпочалося 3 березня 1917 р. [2, с.5]. У цей день за ініціативи губернського земства в приміщенні губернської управи відбулася нарада представників існуючих в Катеринославі громадських організацій. Перед початком наради виступив голова губернської земської управи К.Д. Гесберг із наступною промовою: "Вітаю вас, добродію, з новим становищем в країні і новим урядом - урядом народної волі. Наш обов'язок заявити відкрито, чи підемо ми разом з новим урядом або проти нього, на цей рахунок, звичайно, двох думок бути не може. Ми постараємося всіма наявними у нашому розпорядженні засобами сприяти новому уряду. Ми повинні вжити усіх сил для збереження порядку в країні і зокрема нашої губернії. Із цією метою повинен бути створений комітет, який прийняв би на себе керівництво життям нашого краю. Я звертаюся до вас, добродію, до вашого громадянського обов'язку, прийняти саму діяльну участь у створенні комітету із представників громадських організацій для управління життям губернії"[2, с.5].

Нарада тривала з 8-ї години вечора до 7-ї години ранку наступного дня, у її підсумку було обрано "тимчасовий виконком громадських та робітничих організацій" Катеринослава. До складу міського виконкому персонально увійшли: К.Д. Гесберг, А.А. Вейнгер, Л.П. Шаляхін, П. Орлов, М.І. Захар'єв, В.М. Мочалов, Л.М. Рабинович, Ф.М. Селезньов, М.С. Брук, Л.Н. Дмитрієв, Н.І. Лебедев, А.Е. Белявський, Ф.И. Пукалов, В.К. Березовський, Д.Г. Дмитраш, С.М. Снегирьов, М.С. Носенко, А.В. Гертопан, А.Я. Поляков, Г.С. Берлін, П.К. Соколов [2, с.6]. Головою виконкому було обрано К.Д. Гесберга, заступником А.З. Белявського та секретарем П.К. Соколова [3].

Одразу після створення Катеринославський виконком постановив: встановити негайно повний контроль над діяльністю всіх урядових органів та установ. Здійснювати контроль мали призначені виконкомом комісари. Перебравши контролюючі повноваження, Катеринославський виконком фактично привласнив собі виконавчу владу у місті.

В м. Олександрівську Катеринославської губернії 8-го березня, у міському театрі, відбулася установча нарада делегатів від громадських та робітничих організацій міста. Наступного дня в приміщенні земської управи 108 делегатами від 37 громадських організацій та 54 делегатами від ради робітничих та солдатських депутатів було обрано Олександрівський виконком. Склад виконкому формувався наступним чином: по 10 місць отримали рада робітничих та солдатських депутатів, представники міських громадських організацій та представники від міських товариств повіту.

До складу виконкому персонально були обрані: від міських громадських організацій С.А. Белоцетов - нотаріус, П.Н. Рудь - землець, Н.Н. Попов -

земський санітарний лікар, Ф.В. Євтушенко - викладач, Г.А. Александров - завідувач телефонною станцією, А.Л. Максимів - товариш прокурора, П.Г. Єременко - викладач, Б.П. Замятін - офіцер, А.С. Семенів - "вольноопределяющийся", Е.Г. Коваленко - службовець залізниці. Від ради робітничих та солдатських делегатів обрані: В.И. Сонін, В.Л. Барвінський, А.А. Шрамов, М.Н. та В.В. Крилови, И.Л. Велецкій, И.Т. Лепін, К.И. Можайський, В.Ф. Огурцов та С.С. Попов [4]. Сформувавшись, Олександрівський виконком проголосив себе представником Тимчасового уряду та надіслав на його адресу привітальні телеграми.

За аналогічним сценарієм формувалися міські виконкоми у Чернігівській губернії. На події у столиці першим у губернії відреагував Ніжин. Так, уже 4-го березня 1917 р. з ініціативи представників міського та земського самоврядування, студентства, кооперативів та інших організацій, в залі Ніжинської міської управи, відбулися так звані "установчі збори" до громадського комітету [5, арк. 1-2]. Наступного дня - 5 березня, у Новгород-Сіверському з ініціативи повітової земської управи було сформовано виконком під назвою "тимчасовий комітет" [6, арк. 5-5зв.]. Того ж дня ініціативна група Чернігівської інтелігенції, яка переважно складалась із земських службовців, випустила відозву із закликом до об'єднання всіх наявних місцевих організацій [7].

Перше засідання Чернігівського виконкому відбулося 8 березня у залі дворянських зборів [8]. Із спогадів учасників подій відомо, що склад Чернігівського виконкому "вражав своєю строкатістю та різноманітністю своїх представників" [9, арк. 22]. Показово, що виконком прагнув якомога більше розширити коло виборців та осіб, які мали право бути обраними. Це бажання залучати до складу виконкому ширші кола населення простежується у зверненні до начальника Чернігівського військового гарнізону з пропозицією провести вибори делегатів у виконком від офіцерів та солдат місцевих військових частин та до предводителя дворянства з побажанням мати в своєму складі представника від дворян.

На початок створення до виконкому увійшли: голова президії виконкому І.Л. Шраг - колишній член першої Державної Думи, присяжний повірений, український соціаліст-федераліст, лідер Чернігівської української громади; заступники голови С.А. Серебряков, Ф.Р. Борисенко та Є.Є. Костовецький; секретарі президії виконкому В.Л. Модзалевський і О.М. Карпінський - член партії соціалістів-федералістів та члени виконкому: І.К. Галімський, Ф.Н. Вербицький, Л.А. Гужовський - колишній член першої Державної Думи, І.Є. Коновал - представник від української громади м. Чернігова, М.Н. Владикін, Б.М. Васютінський, М.К. Імшенецький - предводитель дворянства, голова Борзенської повітової земської управи, кадет, Н.А. Ласкоронський, В.І. Курочкін - кооператор, П.І. Воробйов, І.Н. Антоненко, А.К. Приходько, І.Г. Дроздов - співробітник газети "Киевская мысль", Є.П. Добровольський, О.В. Набокова, І.К. Шекун, Н.І. Котляревський, А.В. Верзілов - голова Чернігівської міської управи, член партії соціалістів-федералістів, П.М. Самоненко та А.М. Сац - представник від міської думи, приватний повірений, кадет [10, арк. 22зв.; 11].

Діяльність Чернігівського міського виконкому розпочалась після

прибуття до його складу 27 представників, обраних від різних громадських і професійних організацій та військових частин міста [12]. Згодом у виконкомі були присутні виборні делегати практично від усіх міських закладів, суду, палат, міського та земського управлінь, учбових закладів, військових та різних громадських організацій, кредитних та споживчих товариств, єврейських організацій тощо. До комітету також входили представники від організацій, які знаходились на території губернії і мали своє представництво у місті [13]. Таким чином, соціальний склад Чернігівського виконкому не міг відрізнятися однорідністю.

Зі складу міського виконкому було обрано виконавчий комітет, персонально до якого увійшли: Л.А. Гужовський, священник Лобов, В.К. Сєліванов - с.-д. меншовик, член ради солдатських та робітничих депутатів, Ф.Н. Вербицький, М.А. Хворостанський, С.Ю. Шеремет - член народної соціалістичної партії, Ф.Ф. Борисенко, А.І. Мінервін, Н.К. Галімський, Пухтінський (б.і.), від офіцерів Гіньковський (б.і.) та від солдат К.М. Давиденко [11; 13; 14; 15, арк.80, 87]. Члени комітету обиралися виконкомом абсолютною більшістю голосів. Зокрема, було обрано по одному представнику від міської думи, повітового земства, від офіцерів і солдатів місцевих військових частин, від ради робітничих депутатів, місцевого союзу кооперативів, а також по одному представнику від губернського з'їзду союзу вчителів і духовенства. У разі згоди комітету, його склад міг поповнюватися представниками інших громадських та політичних організацій.

Завдяки архівним джерелам ми можемо повністю встановити персональний склад та соціальну структуру Ніжинського виконкому. Виявилось, що він обирався від різних верств суспільства і був багатостановим та коаліційним органом. Сучасні дослідники називають його своєрідним "міським парламентом" [16, с.4]. За нашими підрахунками, основний склад комітету становили представники закладів освіти - 23,6%. Серед інших найбільш представницьких делегацій були: земське та місцеве самоврядування (15,3%), рада робітничих депутатів і військовий комітет (16,6%) та українська організація (2,8%) [5, арк. 3-3зв.].

Під впливом єдиного революційно-демократичного пориву жінки теж прагнули взяти активну участь та зайняти свою нішу в діяльності нових органів управління, тому не дивно, що до складу комітету увійшли жінки: Л.І. Строева, М.І. Шепелева, Є.М. Наголкіна та О.К. Попова.

Слід зазначити, що процес об'єднання громадських організацій та формування виконкомів охопив усі міста Чернігівської та Катеринославської губерній [17]. Створені виконкоми отримували різні назви: виконавчий комітет, комітет охорони спокою та порядку, громадський комітет, виконавчий комітет представників громадських організацій, виконком громадських та робітничих організацій тощо.

На жаль, відомості про склад виконкомів міст Чернігівської та Катеринославської губерній не є повними, оскільки в умовах революції вони піддавалися постійним змінам. Але відомо, що обиралися до комітетів делегати, які "користувалися серед населення великою популярністю" та були "відомі своєю вірністю новим суспільним інтересам" [18]. При цьому представництво від різних суспільних, національних, професійних та інших

організацій і груп населення у виконкомах, створених у містах, було різним і не постійним. Це обумовлювалось, по-перше, тим, що в цей час починають активно скасовуватись або реорганізовуватись старі та виникають нові союзи, торгові й промислові товариства, громадські організації та ради. Більшість з них вважала життєво необхідним увести своїх представників до складу міських виконкомів. Тому виконкоми, як правило, залишали за собою право обирати у майбутньому до свого складу нових членів та залучати кваліфікованих осіб. І по-друге, у створенні міських виконкомів не було чітко визначено квоту представництва громадських організацій.

Так, наприклад, не було визначено співвідношення представників від малочисельних організацій (3-4 чол.) та великих (200-300 чол.) У результаті, на момент виникнення, склад міських виконкомів значно різнився. Зокрема, склад Ніжинського виконкому становив 72 члени (без врахування їх заступників), Чернігівського - 27, а Олександрівського (Катеринославської губернії) - 30 [4, 19; 20, арк. 9;]. З часом кількість бажаючих мати своїх представників у міських виконкомах тільки зростала.

Наприклад, на 13 березня склад Чернігівського виконкому нараховував вже понад 100 членів [21]. Це змусило його застосувати певні обмеження: допускати до складу комітету більше одного делегата тільки після спеціальних постанов комітету [14].

Аналіз початкового процесу формування міських виконкомів на теренах Чернігівської та Катеринославської губерній дає можливість зробити висновок, що на цьому етапі питання про партійну приналежність їх членів не виникало. Найбільш важливим для місцевих виконкомів виявився принцип політичної і практичної необхідності включення нових членів до їх складу. Тому для нас важливо визначити їхній суспільно-політичний склад. Одним із критеріїв можна визначити ставлення різних організацій, установ і союзів до російської державної структури влади. Відповідно до нього можемо виділити три основні суспільно-політичні течії. Буржуазно-ліберальну течію переважно представляли члени військово-промислових комітетів і заводчиків, торговельно-промислових компаній, чиновники і прикажчики державних установ, купці, представники офіцерського складу розквартированих військових частин, духівництво, великі землевласники. Демократичну течію - представники земств та міських дум, члени кооперативів, споживчих товариств, установ місцевого кредиту, національних організацій, союзів вчителів, а також середні міські верстви, ремісники, інтелігенція та городяни, службовці земств, поштових закладів, фабрик, заводів, залізниць тощо. Радикально-демократична течія формувалась на основі представників різних верств, які входили до складу рад робітничих і солдатських депутатів, професійних спілок, фабзавкомів, селянських спілок та товариств, хуторян і солдатів з місцевих розквартированих військових частин.

Кожна з цих течій мала особливу політичну спрямованість і привносила власне бачення у вирішення нагальних проблем. Представники буржуазно-ліберальної течії орієнтувалися на політику уряду і виступали за послідовне проведення в життя його розпоряджень, тим самим сприяючи консервації існуючих порядків на місцях. На відміну від них, представники

демократичної течії диференційовано підходили до виконання урядових указів, захищаючи власні інтереси і враховуючи настрої мас. Міські виконкоми вони розглядали як тимчасові організації, необхідні на період реорганізації земств. Представники радикально-демократичної течії дотримувалися норм демократії, висували більш радикальні вимоги щодо вирішення аграрного, продовольчого та робітничого питання тощо. Але у міських виконкомів навесні 1917 р. не мали вирішального голосу ні політичні партії, ні окремі соціальні групи. Така позиція мала забезпечити підтримку всіх суспільних і політичних сил міст.

Таким чином, можна констатувати, що на початковому етапі революції склад міських виконкомів, що сформувалися на території Чернігівської та Катеринославської губерній, залежав від ініціативи, проявленої конкретною групою або організацією. Наприклад, сучасники тих подій повідомляють, що головна роль у Чернігівському виконкомі навесні 1917 р. належала "поміркованим ліберальним елементам" [22, арк. 97зв.], а в повітовому центрі Городня Чернігівської губернії вся влада знаходилась в руках есерів та меншовиків [9, арк. 57]. Таким чином, склад міських виконкомів не був однорідним, до них могли входити представники від ліворадикальних партій до поміщицьких організацій.

Виходячи з того, що міські виконкоми навесні 1917 р. постійно реорганізовувались, для аналізу їхньої внутрішньої структури ми запропонуємо загальну схему, яка може бути доповнена та розширена при розгляді історії окремих місцевих виконкомів.

Міські виконкоми Чернігівської та Катеринославської губерній, як правило, складалися із загальних зборів, ради і президії, секретаріату та комісій. Усі вони мали своє коло обов'язків та прав. Обрання до їх складу проходило шляхом закритого балотування. Головною інстанцією були загальні збори. Вони відкривалися головою і розглядали поточні справи, які вносили президія, комісії або губвиконком чи комісар Тимчасового уряду, та загальні питання в межах компетенції, як за пропозицією членів комітету, так і громадян міста. Загальні збори міських виконкомів, як правило, вважались правомочними при наявності не менше половини від усіх членів [5, арк. 3].

Засідання виконкомів були відкритими та публічними. Зазвичай вони відбувалися увечері, завдяки чому відвідувалися усіма членами комітету [5, арк. 3-4]. На засіданнях члени міських виконкомів опрацьовували усі питання порядку денного та по кожному визначали свою позицію. Головний принцип - на користь чи на шкоду це рішення місту. На засідання, крім питань місцевих, нерідко виносились і питання політичного характеру. Проблематика питань визначала характер зборів: чергові або екстрені (надзвичайні). Справи на засіданнях вирішувались простою більшістю голосів. При цьому допускались дебати між членами комітету та присутніми у залі [23, с.8]. Журнали попередніх засідань зачитувались та затверджувались на наступний день [21, с.4]. Для систематизації та підвищення ефективності роботи міських виконкомів створювались канцелярії.

Для здійснення загального керівництва міського виконкому члени комітету обирали із свого складу президію, до складу якої, як правило, входили

голова, 2-3 товариші, 2-4 секретарі та скарбник. Голова здійснював нагляд за діяльністю міського комітету. Товариші завідували канцелярією та господарською частиною комітету, а у разі тимчасової відсутності голови - по черзі головували на загальних зборах. Секретарі або члени міського виконкому вели журнали загальних зборів, чергували в комітеті, здійснювали реєстрацію прийнятих постанов. Основне завдання президії - розгляд справ та питань, які надходили до комітету, розподіл та передача їх комісіям або губвиконкому чи комісару Тимчасового уряду для подальшого вирішення, або тим організаціям, до компетенції яких вони належали. Президія виконувала постанови комітету, займалася поточними справами та листуванням.

Таким чином, організаційна структура міських виконкомів Чернігівської та Катеринославської губерній була обумовлена їх представницьким, колегіальним характером, необхідністю вироблення рішень шляхом відкритого, вільного обговорення проблем, досягнення компромісу і консенсусу між членами міського виконкому, які належали до різних соціальних груп і політичних напрямів. З міст така система влади поширилась на рівень повітів та волостей.

Отже, з наведених даних можна зробити висновок, що зазвичай міські виконкоми Чернігівської та Катеринославської губерній організаційно формувалися на міських зборах або з'їздах жителів, скликаних за ініціативи земств та міських дум. Їх організаційна структура навесні 1917 р. принципово не відрізнялась. Вона характеризувалася масовістю, всестановістю, безпартійністю та колегіальністю. Виконкоми репрезентували інтереси всіх громадських організацій та мали поміркований характер.

1. Телеграмма главного комитета земского союза председателю губернской управы К.Д. Гесбергу // Екатеринославская земская газета (далі - ЕЗГ). - 1917. - № 20. - 5 марта. - С. 5.

2. Совещание по вопросу об организации комитета общественных организаций // ЕЗГ. - 1917. - № 20. - 5 марта. - С. 5-6.

3. В Екатеринославе. Исполнительный комитет общественных и рабочих организаций // ЕЗГ. - 1917. - № 21. - 7 марта. - С. 3.

4. Исполнительный Комитет в г. Александровске, Екатеринославской губ. // ЕЗГ. - 1917. - № 24. - 17 марта. - С. 3.

5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1486, оп. 1, спр. 1, 65 арк.

6. Державний архів Чернігівської області (Держархів Чернігівської обл.), ф. 145, оп. 2, спр. 859, 8 арк.

7. Как организовывался Черниговский комитет представителей общественных организаций // Черниговское слово. - 1917. - № 2967. - 16 марта. - С. 2-3.

8. Заседание 8 марта и 10 марта Черниговского комитета представителей общественных организаций // Черниговское слово. - 1917. - № 2963. - 15 марта. - С. 2.

9. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-592, оп. 1, спр. 3, 110 арк.

10. ЦДАВО України, ф. 4659, оп. 1, спр. 1, 201 арк.

11. [Коновал Иван Емельянович. . .] // Черниговское слово. - 1917. - № 2976. - 31 марта. - С. 2; Совещание представителей северных уездов // Черниговская земская газета (далі - ЧЗГ). - 1917. - № 54. - 18 июля. - С. 4.

12. Как организовывался Черниговский комитет представителей общественных организаций // Черниговский Церковно-общественный вестник (далі - Черниговский Ц.-О. вестник). - 1917. - № 69. - 27 марта. - С. 2.

13. Заседание Черниговского совета представителей общественных организаций // Черниговский Ц.-О. вестник - 1917. - № 74. - 12 апреля. - С. 4; Комитет общественных

- организаций г. Чернигова // Черниговский Ц.-О. вестник. - 1917. - № 60. - 15 марта. - С. 4; Черниговский комитет представителей общественных организаций (заседание 20 марта) // ЧЗГ. - 1917. - № 24. - 24 марта. - С. 4-5.
14. Черниговский комитет представителей общественных организаций (заседание 20 марта) // Черниговский Ц.-О. вестник. - 1917. - № 67. - 23 марта. - С. 2.
15. ЦДАВО України, ф. 1457, оп. 1, спр. 4, 233 арк.
16. Ростовська О. Демократизація культурно-національного життя Ніжина в 1917 р. / О. Ростовська, С. Родін // Сіверянський літопис. - 1995. - № 1. - С. 3-14.
17. Воззвание Новозыбковского исполнительного комитета // ЧЗГ. - 1917. - № 21. - 13 марта. - С. 5.
18. По Черниговской губернии // Земля и воля. - 1917. - № 11. - 6 апреля. - С. 4.
19. Комитет представителей общественных организаций // ЧЗГ. - 1917. - № 20. - 9 марта. - С. 10.
20. Государственный архив Российской Федерации, ф. 1788, оп. 2, д. 154, 236 л.
21. Комитет общественных организаций // ЧЗГ. - 1917. - № 22. - 17 марта. - С. 3-4.
22. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-592, оп. 1, спр. 5, 207 арк.
23. Маслов П. м. Батулин, Черниговской губернии / П. Маслов // ЧЗГ. - 1917. - № 26-27. - 31 марта - 4 апреля. - С. 8-9.

Нитченко А.Г. ФОРМИРОВАНИЕ ГОРОДСКИХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ КОМИТЕТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ВЕСНОЙ 1917 Г. (НА ПРИМЕРЕ ЧЕРНИГОВСКОЙ И ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИЙ)

Исследованы организационные особенности формирования городских исполнительных комитетов общественных организаций. Доказано, что их создание происходило на коалиционных и демократических принципах.

Nitchenko A.G. FORMING OF PUBLIC ORGANIZATIONS' CITY EXECUTIVE COMMITTEES IN SPRING 1917 (BY THE EXAMPLE OF CHERNIHIV AND KATERYNOSLAV PROVINCES)

The organizational peculiarities of forming of public organizations' city executive committees are investigated. It is proved that their organizing was occurring on coalition and democratic fundamentals.

Отримано 21.11.2013